

Polivalența termenilor mitofolclorici: ipostaze ale feminității

Lect. dr. Valeriu Bălțeanu

„Dunarea de Jos” University of Galati

Résumé : *L'étude du lexique populaire du point de vue ethnolinguistique permet une meilleure connaissance de la spiritualité traditionnelle. L'analyse ethnolinguistique en met en évidence des aspects tels que: l'étymologie, les évolutions sémantiques, les dérivés des termes étudiés. C'est dans une telle perspective qu'on se situe dans notre travail, à travers l'analyse de certains personnages féminins du folklore roumain.*

Mots-clés : *personnages féminins, folklore, approche ethnolinguistique*

În cadrul lexicului românesc, termenii mitofolclorici se remarcă, în special, prin paleta lor semantică extinsă, spre deosebire, de exemplu, de termenii din sfera lingvisticii, a științelor exacte; aceștia din urmă sunt, în majoritatea cazurilor, termeni monosemantici, legați strict de anumite aspecte ale realității. Este adevărat că astfel de cuvinte fac parte din categoria neologismelor recente (sau cu o vechime mai mică în limbă). În schimb, termenii mitofolclorici având în urmă o istorie îndelungată au suferit un permanent proces de îmbogățire semantică, proces ce reflectă evoluții importante petrecute de-a lungul timpului în mentalul popular, în istoria societății românești.

O categorie de termeni populari mai puțin studiată este cea referitoare la persoanele în vârstă de sex feminin; este vorba de termeni de tipul *babă*, *băbăreasă*, *bahorniță*, *băbârță*, *cotoroață*, *moșmoandă* etc. Elementul cel mai important al seriei este cuvântul *babă*, cuvânt aparent banal, ce denumește, prin excelență, persoana feminină în vârstă. O incursiune pe teren mitofolcloric românesc este utilă pentru o studiere a implicațiilor acestui cuvânt în spiritualitatea tradițională. Să remarcăm de la bun început că acest cuvânt este cel mai frecvent utilizat în terminologia actanților magici; Artur Gorovei atrăgea atenția încă acum 70 de ani asupra acestui fapt: „Persoana care descântă se numește îndeobște *babă*, *băbăreasă*, *doftoroaie* etc.” (A. Gorovei, *Literatură populară*, II, p. 74). Cuvântul este răspândit pe întreg teritoriul românesc și este înregistrat și la românii din afara granițelor, în Moravia, Basarabia, în Serbia (v. TMRP, p. 138); este un termen folcloric cu o vechime deosebită, prima sa atestare datând din 1464 (v. DERS).

Autorii DA evită definirea directă a termenului pe teren magic, punctând o serie de caracteristici, activități ale actantului menționat: „Babele sunt adesea femei știutoare, care vindecă boale, descântă, fac farmece și vrăji; se crede că stau în legătură cu spiritele rele” (DA, tom I, partea I, p. 400). De altfel, definirea exactă a sensurilor cuvântului *babă*, pe teren magic, ridică unele probleme dat fiind faptul că acest actant poate îndeplini o serie întreagă de activități cu caracter magic ce, de obicei, necesită actanți diferiți: „Babele fac la fete cu bobi să le vie drăguți” (ALR SN, V, H, h. 1567); „Ceea ce fac țigăncile cu cărțile fac babele cu bobii...” (Șez, III, p. 126); „În acea noapte (spre Sf. Gheorghe – n.n.) unii buciumă spre a alunga farmecele babelor care alungă mana de la vite” (A. Fochi, *Datini*, p. 295); „O babă înconjoară mormântul cu un cuțit în mână amenințând și descântând în șoaptă, apoi înfinge cuțitul lângă cruce” (G. Coșbuc, *Elementele*, p. 324).

Din exemplele date se poate observa că termenul *babă* nu poate fi definit doar cu sensul „descântătoare”, cum sugerează Gorovei, ci implică o paletă semantică mult mai bogată ce apropie termenul dat de termenii *ghicitoare*, *fermecătoare*, *vrăjitoare* etc. De aici, probabil și faptul că lucrările lexicografice mai vechi (DULR) sau chiar cele apărute după război (DLRM) nu pot fixa clar sensul termenului *babă*; astfel, dacă acceptăm definiția din DLRM (p. 62) „femeia bătrână de la țară care pretinde că vindecă bolile prin diferite leacuri și vrăji” ar trebui să acceptăm și implicarea acestui actant doar pe terenul medicinei populare, ceea ce este important, dar nu acoperă cu adevărat paleta semantică a cuvântului. Credem că

alături de sensul „descântătoare” ar trebui menționate în dicționare, pentru termenul *babă* și sensurile „ghicitoare”, „cărturăreasă”, „bobăreasă”, „fermecătoare”, „vrăjitoare”, ceea ce ar da o imagine mai apropiată de realitate, asupra actantului respectiv.

Substantivul *babă* este un împrumut de origine slavă; este interesant faptul că el se poate folosi și în combinație cu alți termeni ce denumesc actanți magici: *babă meșteră*, *babă doftorodie*, *babă descântătoare*, *babă fermecătoare*, *babă vrăjitoare*, *babă meșteriță* etc. (v. TMPR, p. 139). Termenul discutat prezintă o adevărată predilecție pentru structurile bimembre și, nu ar fi exclus ca, inițial, al doilea termen al sintagmei să fi avut valoare de determinant pe lângă primul membru al sintagmei; ca o posibilă dovadă în acest sens ar putea fi existența unor sintagme în care al doilea membru are o clară valoare determinativă: *babă știutoare*, *babă pricepătoare*, *babă lecuitoare*.

O sintagmă des întâlnită în materialele studiate este *baba satului*: „Când copiii plâng în somn [...] femeile cheamă pe *baba satului*, ca sa descânte copiii descântecul de mai sus” (Gr. Tocilescu, Chr. N. Țapu, *Materialuri*, III, p. 246). Sintagma amintită ne sugerează faptul că acel actant se bucură de recunoaștere, de un statut aparte în cadrul comunitar. De altfel, astfel de actanți își precizează destul de clar competențele: „știu să discânt, să dau în boghi, în cărți, să disleg farmici”. Încrederea în specialistul local este destul de mare: „unde medicul nu reușește, reușește baba” (C. Pintilie, *Corod*, p. 646).

Termenul în discuție a pătruns și în paremiologia populară atât la nivel general cât și la nivel local: *Unde baba face, dracul nu desface* (*Proverbe românește*, p. 283); *Câte babe, atâtea vrăji*, proverb cules de Gh. Pavelescu în Munții Apuseni (Gh. Pavelescu, *Cercetări*, p. 51).

Materialele înregistrate de noi pe teren ne-au permis să găsim și alte elemente interesante din punct de vedere lingvistic cu privire la actantul menționat; astfel, în zona Viile, județul Galați a fost înregistrată porecla unei bătrâne (Costorica) foarte pricepută în descântarea prin turnarea cositorului. Numele ei real a fost înlocuit cu porecla (derivată din domeniul magicului) și nu mai era practic utilizat de săteni. În aceeași zonă am înregistrat și un alt fapt de interes pentru cercetarea noastră: marcajul formal al statutului de actant magic. Persoana implicată, o anume Catrina, era pricepută în practicile de descântat; de aici și o situație oarecum surprinzătoare: când sătenii mergeau la ea în vizită spunea „merg la tușa Catrina”. Când însă se deplasau la domiciliul bătrânei pentru descântat ei spuneau „merg la baba Catrina”.

Termenul discutat apare și în alte structuri lingvistice cu caracter general sau local; astfel, îl găsim în formulele finale ale descântecelor: *leac și babii colac*; *leacul fie nu fie, colacul babii să se știe*. În zona Alba, județul Tulcea, pentru a denumi o serie de actanți magici de tip „descântătoare”, „făcătoare” se utilizează perifrazele *babă care știe de desfăcut*, *babă care știe de făcut*. Substantivul *babă* prezintă o serie de derivate interesante pe terenul magiei populare: *băbăreasă* „femeie (de obicei bătrână) care știe să lecuiască, să descânte, să dea cu bobii, femeie știutoare” (DA, tom I, partea I, p. 403); *băbărie* „meșteșuguri băbești, fermecătorii, vrăjitorii” (CADE, p. 108); *băbârță* „neagă rea” (DA, tom I, partea I, p. 403). Interesant este și derivatul *băbesc* ce apare în anumite sintagme cu originea pe terenul magiei populare: *leacuri băbești*, *farmece băbești*, *boscade băbești* etc. (V. TMPR, p. 141). Să mai amintim și faptul că există o serie de personaje mitofolclorice relevante pentru termenul în discuție: *Baba Hârca*, *Baba Cloanța*, *Baba Coaja*, *Baba Dochia* (de care sunt legate așa-numitele *Zile ale babei*).

Cuvântul *babă* face parte din seria termenilor ce denumesc persoane în vârstă de sex feminin; din aceeași categorie fac parte și termeni ca *băbăreasă*, *bahorniță*, care atrag la rândul lor atenția asupra polivalenței termenilor mitofolclorici, fără a avea însă încărcătura spirituală a cuvântului analizat de noi. Analiza, chiar și sumară, din perspectivă etnolingvistică evidențiază complexitatea termenilor amintiți; pe teren popular acești termeni

nu denumesc doar persoane feminine în vârstă, ci sugerează și o serie întreagă de implicații pe teren mitofolcloric.

Băbăreasă denumește, spre exemplu, descântătoarea în multe zone ale țării; în alte zone (Oltenia, Prahova) termenul amintit are sensul „cărturăreasă”, ceea ce face trimitere la un actant divinator.

Bahorniță, termen răspândit în Muntenia și Moldova, are și sensul „vrăjitoare” DA, tom I, partea I, p. 427). Variantele *baborniță* și *bahorniță* au rezultat în urma contaminării cu cuvântul *babă*; cu timpul acest termen a suferit un fenomen de degradare semantică ajungând să aibă sensurile „femeie urâtă”, „femeie rea”.

S-ar mai putea lua în discuție în alți termeni din categoria amintită (*Cotoroașă*, *hoașcă*, *scorie*, *strigoaie* etc.); chiar și numai pe baza informațiilor oferite de termenii analizați se poate ajunge la concluzii semnificative:

- termenii ce denumesc persoane în vârstă de sex feminin prezintă o încărcătură spirituală remarcabilă (comparativ cu multe alte categorii terminologice);
- acești termeni mai păstrează încă ecouri ale mentalului arhaic, amintind de riturile străvechi cu originea în matriarhat în care femeile în vârstă dețineau roluri esențiale;
- degradările semantice produse evidențiază și impactul pe care l-au avut elementele de sorginte creștină asupra mecanismelor mentalului arhaic. Creștinismul a transformat reprezentanții vechilor sisteme mitofolclorice în demoni, în personaje negative.

Abrevieri bibliografice

ALR SN = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. I-VII, București, 1956-1972

CADE = Ion Aurel Candrea, Gheorghe Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1931

G. Coșbuc, *Elementele* = George Coșbuc, *Elementele literaturii populare*, Ed. Facla, Cluj-Napoca, 1983

DA = *Dicționarul limbii române*, tom I-II, a-lojnică, Ed. Academiei, București, 1913-1949.

DERS = *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, 1374-1600, Ed. Academiei, București, 1981

DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Academiei, București, 1958

DULR = Lazăr Șăineanu, *Dicționarul universal al limbii române*, Ed. Scrisul românesc, Ed. a VI-a, f.a.

A. Fochi, *Datini* = Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, Ed. Minerva, București, 1976

A. Gorovei, *Literatură populară* = Artur Gorovei, *Literatură populară*, II, Ed. Minerva, București, 1985

Gh. Pavelescu, *Cercetări* = Gheorghe Pavelescu, *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni*, Imprimeria Națională, București, 1945

C. Pintilie, *Corod* = Costache Pintilie, *Monografia comunei Corod*, manuscris

Proverbe românești = *Proverbe românești*, coord. G. Muntean, Ed. Minerva, București, 1985

Șez = *Șezătoarea*, revistă pentru literatură și tradițiuni populare, Fălticeni, 1892 S.n.

TMPR = Valeriu Bălțeanu, *Terminologia magică populară românească*, Ed. Paideia, București, 2000

Gh. Tocilescu, Chr. N. Țapu, *Materialuri* = Grigore Tocilescu, Christea N. Țapu, *Materialuri folclorice*, III, Ed. Minerva, București, 1983.